

КРИЗА ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2019 РОКУ**THE CRISIS OF PARLIAMENTARY REPRESENTATION OF THE HUNGARIAN ETHNIC MINORITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ELECTORAL CYCLE 2019****Зан М.П.,***кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті проаналізовано актуальну проблематику парламентської репрезентації угорців України у контексті виборчого циклу 2019 року. Автор аналізує електоральну поведінку угорської громадськості під час президентських виборів. Зазначено, що в першому турі певна частина угорців Закарпатської області, прихильників Партії угорців України (лідер Василь Брензович) підтримали Олександра Вілкула. Інша частина, симпатична Демократичній партії угорців України (лідер Ласло Зубанич), підтримали Юлію Тимошенко. В другому турі угорськомовні виборці Закарпаття здебільшого голосували за Володимира Зеленського.

Акцентується увага на об'єктивних і суб'єктивних факторах, які призвели до відсутності представника від угорської етнічної громади у Верховній Раді України IX скликання. До об'єктивних чинників відносимо: 1) відсутність так званого «угорського виборчого округу», який був на парламентських виборах 1998 та 2002 років і компактно об'єднував угорськомовну громаду; 2) відсутність домовленостей угорського політикуму Закарпаття з нинішньою партією влади «Слуга народу» подібно до виборів 2010 та 2014 років, коли Іштван Гайдош та Василь Брензович ввійшли до прохідної частини партій влади (Партія регіонів і «Блок Петра Порошенка»); 3) перебування за кордоном значної кількості потенційного угорськомовного електорату; 4) низька явка виборців під час голосування на Закарпатті.

Серед причин суб'єктивного плану можна вказати: 1) слабку агітаційну роботу серед україномовного електорату та ромського населення Виноградівщини, Берегівщини, Мукачівщини та Ужгородщини; 2) балотування кандидата-двійника Василя Брензовича в окрузі № 73 з центром у м. Виноградів; 3) залякування угорськомовних виборців напередодні голосування; 4) численні порушення під час виборів через підкуп виборців з боку кандидатів-конкурентів.

У статті робиться висновок про необхідність вдосконалення українського формату етнополітичного менеджменту відповідно до позитивних практик парламентського представництва етнічних громад у країнах Центрально-Східної Європи, де також компактно проживають представники угорської етнічної спільноти.

Ключові слова: угорська етнічна меншина, Україна, Закарпатська область, парламентське представництво, президентські вибори, парламентські вибори.

In the article has analyzed the current problems of parliamentary representation of the Hungarians of Ukraine in the context of the 2019 election cycle. The author has analyzed the electoral behavior of the Hungarian public during the presidential election. It is noted that in the first round of elections some of the Hungarians in Zakarpattia Oblast, proponents of the Party of Hungarians of Ukraine (leader Brenzovics László) supported Oleksandr Vilkul. The other part, proponents of the Democratic Party of Hungarians of Ukraine (leader Zubánics László), supported Yulia Tymoshenko. In the second round, Hungarian-speaking voters of Transcarpathia overwhelmingly voted for Vladimir Zelensky.

Attention is focused on the objective and subjective factors that led to the absence of a representative from the Hungarian ethnic community in the Verkhovna Rada of IX convocation. The objective factors include: 1) absence of the so-called "Hungarian electoral district", which in the 1998 and 2002 parliamentary elections compactly united the Hungarian-speaking community; 2) lack of agreement between the Transcarpathian Hungarian politicum and the Servant of the People Party, similar to the elections of 2010 and 2014, when Gajdos István and Brenzovics László joined the party of power (Party of Regions and "Petro Poroshenko Bloc"); staying abroad a large number of potential Hungarian-speaking electorate; 4) low turnout at voting in Transcarpathia.

Among the reasons for the subjective dimension are following: 1) weak election campaign among the Ukrainian-speaking electorate and the Roma population in Vynohradiv, Berehovo, Mukachevo and Uzhhorod districts; 2) the presence of a dual candidate with the same last name (Vasyl Brenzovich) in the district № 73 centered in Vinogradiv; 3) intimidation of Hungarian-speaking voters on the eve of voting; 4) numerous violations during the elections through bribing voters by competing candidates.

The conclusion is made about the need to improve the Ukrainian format of ethno-political management in accordance with positive practices of the parliamentary representation of ethnic communities in the countries of Central and Eastern Europe, where representatives of the Hungarian ethnic group is compactly living also.

Key words: Hungarian ethnic minority, Ukraine, Zakarpattia Oblast, parliamentary representation, presidential elections, parliamentary elections.

Постановка проблеми. Угорська етнічна громада за даними перепису 2001 року становить 0,3% (156 566 осіб) населення України. Водночас майже 97% угорців країни компактно проживають у Закарпатській області, де становлять 12,1% (151 516 осіб) населення регіону. Вони є автохтонними жителями низинної території Закарпаття: Берегівський (76,15%), Ужгородський (33,36%), Виноградівський (26,17%) та Мукачівський (12,69%) райони. Частково угорська громада зосереджена також у межах Хустського (3,9%), Рахівського (3,22%) та Тячівського (2,9%) районів [1, с. 493, 496].

Варто наголосити, що угорська етнічна меншина є найбільш успішною у контексті політико-партійної структуризації та лобювання власних групових інтересів на регіональному рівні. Зокрема, на базі Товариства угорської культури Закарпаття (відоме як КМКС; з угор. KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség), яке діє з 1989 року, створена мережа політичної партії «КМКС» Партія угорців України» (17 лютого 2005 року; далі – «КМКС» ПУУ). Її очолює народний депутат Верховної Ради України VIII скликання Василь Брензович. 24 березня того ж року була зареєстрована Демократична партія угорців України (далі – ДПУУ), головою якої став лідер Демократичної спілки угорців України (далі – ДСУУ) Іштван Гайдош. 3 грудня 2014 року партію очолює Ласло Зубанич. За результатами місцевих виборів 2015 року представники від обидвох політичних сил є депутатами в Закарпатській обласній раді (12,5%); Берегівській (55,9%), Ужгородській (22,2%), Виноградівській (30,6%), Мукачівській (10,25%) районних радах; міських радах Берегового (42,3%), Чопа (30%), Тячева (15,4%), Хуста (8,8%), Мукачєвого (8,3%), Виноградова (7,6%), Ужгорода (5%); сільських радах угорськомовних сіл Закарпатської області [2, с. 54–55].

Унаслідок перманентних змін до виборчого законодавства представництво угорців у Верховній Раді України (далі – ВРУ) пройшло таку еволюцію: 1) II скликання (1994–1998 роки) – Михайло Товт (ДСУУ), обраний у Берегівському окрузі № 169 за мажоритарною системою абсолютної більшості; 2) III скликання (1998–2002 роки) – Мікловш Ковач (КМКС), обраний у виборчому окрузі № 72 з центром у м. Береговому (так званий «угорський виборчий округ») за мажоритарною системою відносної більшості; 3) IV скликання (2002–2006 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний у виборчому окрузі № 72, який зазнав змін через вилучення окремих угорськомовних населених пунктів (мажоритарна система відносної більшості); 4) VII скликання (2012–2014 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний за пропорційною системою (74-е місце у списку Партії регіонів); 5) VIII скликання (2014–2019 роки) – Василь Брен-

зович (КМКС), обраний за списком партії «Блок Петра Порошенка» (62-е місце) [3, с. 17–20]. Проблема парламентського представництва угорців в Україні нині актуалізується через безпрецедентне непроходження жодного з трьох кандидатів від політичних партій угорців України у мажоритарних виборчих округах Закарпатської області на парламентських виборах 21 липня 2019 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти парламентського представництва угорців України 1994–2014 років висвітлені в дисертаційних дослідженнях А. Берені [4] та Н. Шипка [5], колективній монографії «Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності» [6, с. 249–253], наукових статтях А. Бочкор та К. Дорчі [7, р. 74–79] І. Стряпка [8, с. 145–147], Ю. Остапця [9, с. 393–395]. Водночас задекларована нами актуальна проблематика участі представників угорської меншини у контексті електорального циклу 2019 року лише починає ставати об'єктом політологічного аналізу [10, с. 101–102].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої студії є аналіз об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спричинили кризу парламентської репрезентації угорської етнічної громади України в 2019 році. У цьому форматі також йдеться про вплив президентської виборчої кампанії на електоральні настрої угорської громадськості Закарпаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика забезпечення прав етнічних меншин зі спекулятивним акцентом на мовному питанні активно використовувалася під час передвиборчих президентських кампаній в Україні, особливо у 2004 та 2010 роках [11]. Разом із тим президентські вибори 2019 року відрізнялися найбільшою в політичній історії України кількістю кандидатів у першому турі, які не загострювали увагу на мовному питанні. Водночас окремі кандидати все ж спрямували свої «меседжі» мешканцям мультикультурних регіонів України, використавши тематику етнонаціональної консолідації українського суспільства під час відвідин регіонів із поліетнічним складом населення. Отже, окремі громадські та політичні лідери етнічних меншин закликали голосувати за тих чи інших кандидатів на пост Президента України (кримські татари – за Петра Порошенка; лідери думок поліетнічної Південної Бессарабії та російськомовного Сходу України – за Юрія Бойка; угорці – за Олександра Вілкула) [12, с. 78–80].

Незважаючи на теперішню згуртованість політичного представництва «КМКС» ПУУ та ДПУУ на регіональному рівні, лідери цих організацій у першому турі все ж орієнтувалися на різних кандидатів на пост Президента України. Зокрема, 26 березня 2019 року, перебуваючи в м. Ужгороді,

команда Юлії Тимошенко провела засідання Ради національних спільнот України (голова Ашот Аванесян), де відбулося підписання Хартії міжнародної злагоди з лідерами національно-культурних товариств, представниками 27 етнічних громад України [13]. У цьому документі привертає увагу підпис голови ДПУУ Ласло Зубанича. Водночас керівництво «КМКС» ПУУ (Василь Брензович) офіційно підтримало Олександра Вілкула й активно закликала угорців віддати свій голос за цього кандидата в угорськомовних засобах масової інформації Закарпатської області, зокрема на телеканалі «21 Ungvár» («21 Ужгород») та в газеті «Kárpátalja» («Закарпаття») [14].

Голоси закарпатських угорців під час відвідин м. Ужгорода 7 березня невдало пробував залучити також Юрій Бойко [15]. В окремому інтерв'ю він також вислов свою позицію щодо русинського питання, яке, на його думку, необхідно вирішувати в контексті забезпечення прав громадян України [16]. Очевидно, цей меседж був позитивно сприйнятий у певному сегменті русинського громадського середовища Закарпаття. Про це засвідчив контент-аналіз соціальної мережі «Facebook», де відбувалися перманентні «дискурс-спаринги» між «друзями», які у віртуальному та реальному просторі конструюють українську та русинську етноідентичності.

На наш погляд, украї невдалим варто вважати рішення виборчого штабу Петра Порошенка про проведення зустрічі з ужгородцями 15 березня на площі Шандора Петефі, де традиційно цього дня відбуваються мітинги з нагоди угорського національного свята (угорської революції 1848–1849 років). Натомість мітинг-реквієм відбувся на внутрішньому подвір'ї Генерального консульства Угорщини по Православній набережній [17]. Заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Мікулін вибачився перед присутніми на зібранні «через вимушене «переміщення» урочистостей, присвячених 171-й річниці угорської революції на інше місце та попросив розуміння» [18].

Зауважимо, що в Закарпатській області була зафіксована найнижча явка по всій Україні як у першому (47%), так і в другому турі (46,38%) президентських виборів. Прикметно, що в першому турі четвірка лідерів на Закарпатті виявилася практично ідентичною до електоральних вподобань жителів поліетнічної Буковини (Чернівецької області): Володимир Зеленський (35,62%), Юлія Тимошенко (15,7%), Петро Порошенко (11,39%) та Юрій Бойко (7,48%). До прикладу, в територіальному виборчому окрузі № 73 з центром у м. Виноградів, де проживає значна кількість угорців, була найнижча явка виборців. Більшість голосів тут отримав Володимир Зеленський (44,59%) та Юлія Тимошенко (15,57%) [19]. У другому турі

закарпатці віддали 80,67% голосів Володимиру Зеленському й 16,69% – Петру Порошенку. Товариство угорської культури Закарпаття у відкритій заяві від 24 квітня привітало переможця, зазначивши, що в «угорських населених пунктах Закарпаття більш ніж 90 відсотків виборців віддали свої голоси за зміни зі сподіванням, що новий Президент, на відміну від його попередника, не проводитиме антиугорську політику»; «створить можливість для національних меншин, серед них і для угорців Закарпаття, мати власне представництво в парламенті та місцевих радах, сприятиме реформатуванню українсько-угорських міждержавних стосунків шляхом двосторонніх перемовин, легалізації подвійного громадянства, припинить суперечки з угорськими посадовцями й безпідставне переслідування угорських організацій з боку силових структур» [20].

Необхідно констатувати, що голова «КМКС» ПУУ, народний депутат Василь Брензович мав найбільші шанси на перемогу в окрузі № 73 з центром у м. Виноградів. За результатами голосування він посів друге місце після депутата Закарпатської обласної ради (фракція «Відродження») Владіслава Поляка, здобувши 16 644 голосів (26,21%) виборців. Голова Закарпатської обласної організації «КМКС» ПУУ, заступник голови національно-культурного товариства КМКС та перший заступник голови Закарпатської обласної ради Йосип Борто отримав 8 939 голосів (12,37%) виборців округу № 68 з центром у м. Ужгороді й посів четверте місце серед кандидатів-конкурентів. Член правління ДСУУ, депутат Закарпатської обласної ради (фракція «КМКС» ПУУ) Міклош Товт посів третє місце в мажоритарному окрузі № 69 з центром у м. Мукачевому, здобувши при цьому 6 949 голосів (11,7%) виборців [21].

Аналізуючи причини електоральних невдач для представників угорської громадськості та регіонального політикуму Закарпаття, на наш погляд, варто виділити комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів. Перші пов'язані з інституційно-організаційним забезпеченням виборчого процесу та реаліями соціально-демографічної ситуації в регіоні. Своєю чергою суб'єктивні чинники стосуються особливостей проведення передвиборчої кампанії та електоральною поведінкою закарпатців у день голосування 21 липня.

Об'єктивні чинники. Найголовнішим фактором виступає *відсутність так званого «угорського виборчого округу»*, який існував у 1998 та 2002 роках і компактно об'єднував угорську громаду регіону. Загалом ідеться про порушення з боку Центральної виборчої комісії України (далі – ЦВК) п. 3 ст. 18 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів» від 21 листопада 2013 року, який

передбачає узгодження меж одномандатних округів з інтересами членів територіальних громад, зокрема представників національних меншин [22]. Як і під час виборів 2014 року, так і 2019 року лідер «КМКС» ПУУ Василь Брензович звертався до ЦВК із цього приводу. Проте звернення до суду не принесло бажаного для угорської громади результату [23].

Другою причиною, що об'єктивно зумовила непроходження угорського представника у ВРУ, є відсутність домовленостей угорського політикуму Закарпаття з нинішньою партією влади «Слуга народу». Відомо, що й за відсутності «угорського виборчого округу» відповідні домовленості щодо включення у прохідний список угорського представника були в 2012 та 2014 роках. Утім, зрозуміло, що на тлі загострення українсько-угорських дипломатичних стосунків, які породжені реформуванням мовної політики в Україні, будь-які угоди чи домовленості угорської громадськості з офіційним Києвом нині неможливі через їх несприйняття з боку державної влади Угорщини. Власне Угорщина, використовуючи формат політики “soft power” («м'якої сили»), диктує порядок денний у середовищі угорськомовного соціально-економічного та громадсько-політичного простору Закарпаття [24].

Об'єктивною обставиною, яка теж зіграла вагомий роль у поразці кандидатів-угорців, є перебування за кордоном значної кількості потенційного угорськомовного електорату. Понад три місяці за кордоном перебувають близько 20 тис. угорців, понад 10 тис. осіб приїжджають додому виключно на свята й більшість часу перебувають за межами Закарпатської області [25]. Безпосередньо пов'язаною з указаним вище фактором трудової міграції стала загальна низька явка виборців під час голосування. На Закарпатті вона виявилася найнижчою по Україні й становила 41,16%. У розрізі виборчих округів ситуація така: № 68 (центр – Ужгород) – 49,18%; № 69 (Мукачеве) – 39,22%; № 73 (Виноградів) – 44,89% [26]. Вкрай низькою була явка виборців в окремих угорськомовних населених пунктах: виборчий округ № 68 – Есень (27,18%), Мала Добронь (35,26%), Велика Добронь (35,24%); виборчий округ № 69 – Чомонин (18,59%), Косонь (24,99%), Попово (25,47%); виборчий округ № 73 – Яноші (35,67%), Вари (35,44%), Дийда (36,34%) [27].

Суб'єктивні чинники. Варто відзначити, що передвиборча кампанія кандидатів-угорців, як і в минулому, проводилася загалом серед угорськомовного населення. Тому серед причин суб'єктивного плану, на наш погляд, варто назвати насамперед слабку агітаційну роботу серед українськомовного електорату та ромського населення Виноградівщини, Берегівщини, Мукачівщини та Ужгородщини. Кандидатами в депутати, зокрема

з боку Йосипа Борто, робилися спроби привернути україномовний сегмент виборців краю. Про це засвідчують україномовні агітаційні листівки, які масово опинилися в поштових скриньках, зокрема й автора цих рядків [28]. Агітаційні публікації, адресовані україномовному виборцеві, з'являлися також на сторінках обласних газет «Карпатський об'єктив», «РІО», «Новини Закарпаття». Цьому ж слугували україномовна версія сайту “Kárpáti Igaz Szó” («Карпатське слово правди») та двомовний телеканал «21 Ужгород». Утім, цього виявилось не досить для залучення україномовного виборця, хоча вагомих підстав для голосування етнічних українців за представників угорської етнічної громади можна виділити чимало. Зокрема, серед них В. Поляк виділяє: 1) розчарування виборців як у «старих» парламентських/позапартійських, так і новітніх партіях брендового типу; 2) регіональний патріотизм (голосування «за своїх»); 3) відсутність політичних скандалів довкола «КМКС» ПУУ та ДПУУ; 4) активна підтримка з боку Угорщини культурно-освітніх та медичних закладів, малого бізнесу області [29]. До цього додамо ще й відомий на західному прикордонні України феномен біпатризму (наявність у багатьох закарпатців (не лише етнічних угорців), крім українського, також паспорту громадянина Угорщини).

Одним із випробуваних прийомів, спрямованих проти потенційного переможця на одномандатному виборчому окрузі в Україні, є балотування кандидатів-двійників. У 2002 року такий метод електоральної інженерії був спрямований проти Міклоша Ковача (КМКС) й допоміг перемогти Іштвану Гайдошу (ДСУУ). Цього разу кандидат-двійник (з однаковим прізвищем, ім'ям та по батькові! – М.З.) був у Василя Івановича Брензовича (1964 р.н.) – Василь Іванович Брензович (1977 р.н.), безробітний із гірського с. Люта Великоберезнянського району [30]. У результаті він отримав 666 голосів (1,04%) виборців [21, с. 3].

Напередодні проведення виборів, 15 липня, в інформаційному просторі Закарпаття було поширено низку повідомлень про обшуки, які проводилися в осіб, які нібито здійснюють підкуп виборців. Серед них, зокрема, безрезультатні обшуки в с. Дюла Виноградівського району в будинку депутата обласної ради Карла Резеша (фракція «КМКС» ПУУ) [30]. За тиждень до виборів Службою безпеки України було вилучено з продажу № 964 газети “Kárpátalja” («Закарпаття»), на титульній сторінці якої в угорському триколірі було зображено три виборчі округи з лозунгом “Talpra, magyar!” («Угорець, вставай!»), де кандидатами названі вище лідери угорського політикуму краю. Відкрито справу за ознаками ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України («Посягання на територіальну цілісність і недо-

торканість України») [31]. У світлі сказаного в середовищі угорської громадськості було констатовано й такий суб'єктивний чинник виборчої кампанії, як *заякування угорськомовних виборців напередодні голосування*.

Зрештою, варто наголосити на тому, що однією з головних причин непроходження кандидатів-угорців, зокрема Василя Брензовича, стали *численні порушення під час виборів*, насамперед шляхом підкупу виборців з боку кандидатів-конкурентів [32]. Користувачі соціальних мереж, зокрема "Facebook", розміщували низку компрометуючих матеріалів, які прямо свідчать про підкуп виборців. Чимало інформації стосується насамперед організованого підвезення до дільниць виборців із середовища ромської етнічної громади, які компактно проживають у таборах на Виноградівщині, Берегівщині, Мукачівщині та Ужгородщині [33].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, президентські й парламентські вибори 2019 року в Україні започаткували нову кризу парламентського представництва угорської етнічної громади. Подібна ситуація спостерігалася тільки під час електоральних кампаній 2006 та 2007 років, які відбувалися за пропорційною системою в загальнодержав-

ному виборчому окрузі. Серед факторів, які зумовили подібне status quo, слід виділяти сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, проаналізованих вище. Очевидно, лідери угорської громадськості та регіонального політикуму Закарпаття візьмуть до уваги уроки цьогорічної електоральної кампанії вже найближчим часом – на виборах до органів місцевого самоврядування.

Варто наголосити й на тому, що парламентське представництво у різних форматах нині ефективно забезпечується у всіх країнах Центрально-Східної Європи (Румунія, Словацька Республіка, Сербія (Воєводина), Хорватія та Словенія), де компактно проживають представники угорської етнічної громади. Подібна практика етнополітичного менеджменту поки що не врегульована в Україні. Водночас практичний досвід саме цих держав необхідно імплементувати на вітчизняному інституційному рівні.

З огляду на сказане вище, на наш погляд, потребують більш детального вивчення й висвітлення в політологічній літературі емпіричні моделі політичного представництва угорців у країнах центрально-східноєвропейського регіону, які (подібно до Закарпатської області України) безпосередньо межують з Угорщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Молнар Й., Молнар С.Д. Територіальне розміщення етнічних груп. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 492–504.*
2. Зан М. Політичне представництво угорців України та українців і русинів Угорщини у дискурсі бінарного порівняння. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин*. Матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород : ПП Роман О. І., 2019. С. 53–60.
3. Бертолон О. «Угорський виборчий округ» у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. Матеріали науково-практичної конференції «*Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики*» (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року). Ужгород : ПП Роман О. І., 2018. С. 17–21.
4. Берені А. Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпатської області (1991–2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Ужгородський національний ун-т. Ужгород, 2007. 20 с.
5. Шипка Н.П. Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2007. 19 с.
6. Гетьманчук М.П., Гришук В.К., Шипка Н.П. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності : монографія. Львів : ЛьвівДУВС, 2008. 408 с.
7. Vocskor A., Darcsi K. Hungarian parties in Subcarpathia (Ukraine). *Minority Studies*. Budapest, 2013. No. 15. P. 69–79.
8. Стряпко І. Представництво угорської національної меншини у виборних органах України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 4. С. 143–152.
9. Остапець Ю.О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 113. С. 392–397.
10. Зан М.П. Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 98–103.
11. Євсєєва Г.П. Формування державної мовної політики в контексті виборів Президента України. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10egpvru.pdf> (дата звернення: 24.04.2019).

12. Зан М.П. Політична участь етнічних меншин України у контексті президентської виборчої кампанії 2019 року. *Суспільні науки: виклики і сьогодення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7–8 червня 2019 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 77–82.
13. Тимошенко підписала Хартію міжнаціональної злагоди з представниками 27 національних спільнот. УНІАН. Дата оновлення: 26.03.2019. URL: <https://www.unian.ua/elections/10493238-timoshenko-pidpisala-hartiya-mizhnacionalnoji-zlagodi-z-predstavnikami-27-nacionalnih-spilnot.html> (дата звернення: 24.04.2019).
14. Olekszandr Vilkul találkozott Brenzovics Lászlóval. *Kárpátalja*. 2019. március 21. О. 12.
15. Фатула Р. Кандидат у Президенти відвідав «Товариство угорської культури Закарпаття». *Карпатський об'єктив*. Дата оновлення: 07.03.2019. URL: <http://politika.ko.net.ua/?p=8302> (дата звернення: 24.04.2019).
16. Юрій Бойко про Закарпаття – релігію, русинів та заробітчанство. *UA-Reporter.com*. Дата оновлення: 14.03.2019. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/yuriy-boyko-pro-zakarpattya-religiyu-rusyniv-ta-zarobitchanstvo-video> (дата звернення: 25.04.2019).
17. Через Порошенка мітинг угорців на площі Петефі в Ужгороді переносять. *Depo.ua*. Дата оновлення: 14.03.2019. URL: <https://zak.depo.ua/ukr/prikarpate/cherez-poroshenka-miting-ugortsiv-na-ploshchi-petefi-v-uzhgorodi-pereunosyat-20190314930773> (дата звернення: 24.04.2019).
18. Копинець В. На Закарпатті відзначили 171-у річницю угорської революції. *Карпатський об'єктив*. Дата оновлення: 16.03.2019. URL: <http://life.ko.net.ua/?p=77674> (дата звернення: 24.04.2019).
19. Поляк В. Як голосували закарпатці: Результати та особливості. *PIO*. 2019. № 14 (1095) від 6 квітня. С. 2.
20. Заява – КМКС щодо результатів виборів Президента України. *Kárpátalja.ma*. Дата оновлення: 24.04.2019. URL: <http://www.karpatalja.ma/novini/zayava-kmks-shhodo-rezultat%D1%96v-vibor%D1%96v-prezidenta-ukraini/> (дата звернення: 26.04.2019).
21. Поляк В. Як пройшли вибори на Закарпатті і кого ми обрали до парламенту. *PIO*. 2019. № 30 (1111) від 27 липня. С. 2–3.
22. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів». *Законодавство України*. Дата оновлення: 21.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-18#n38> (дата звернення: 07.08.2019).
23. Фатула Р. Закарпатський нардеп Василь Брензович подав до суду на ЦБК. *Карпатський об'єктив*. 2019. № 12 (294) від 28 березня. С. 4.
24. Мателешко Ю. Цілі та засоби «м'якого» впливу Угорщини на Закарпатті. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин* : матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород : ПП Роман О.І., 2019. С. 14–17.
25. Сабов Ш. Відповідальність. *Kárpáti Igaz Szó*. Дата оновлення: 01.07.2019. URL: <https://ua.kiszo.net/2019/07/01/%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%bd%d0%ba%d0%b0-%d1%80%d0%b5%d0%b4%d0%b0%d0%ba%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b0-%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%bf%d0%be%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%d1%81%d1%82%d1%8c/> (дата звернення: 08.08.2019).
26. Фатула Р. Ознаки підкупу та найнижча явка, або Як пройшли вибори на Закарпатті. *Карпатський об'єктив*. 2019. № 29 (311) від 25 липня. С. 4.
27. Zubánics L. Gondolatok a parlamenti választások margójára. *Kárpáti Igaz Szó*. 2019. augusztus 1. О. 6.
28. Борто Йосип Йосипович. Для нас головне – Закарпаття. На 4 арк.
29. Поляк В. Чому закарпатські українці голосують за представників партії угорської нацменшини. *Неділя*. 2019. № 28 (808) від 12–18 квітня. С. 2.
30. Фатула Р. Двійники, підкуп та обшуки, або Як проходить передвиборча кампанія на Закарпатті. *Карпатський об'єктив*. 2019. № 28 (310) від 18 липня. С. 4.
31. В СБУ відкрили провадження через зображення Закарпаття кольорами прапора Угорщини. *Kárpátalja.ma*. Дата оновлення: 18.07.2019. URL: <http://www.karpatalja.ma/novini/v-sbu-v%d1%96dkrili-provazhennya-cherez-zobrazhennya-zakarpattya-kolorami-praporu-ugorshhini/> (дата звернення: 08.08.2019).
32. Durva kampány – brutális választás. *Kárpáti Igaz Szó*. 2019. július 25. О. 4.
33. Фатула Р. Ознаки підкупу та найнижча явка, або Як пройшли вибори на Закарпатті. *Карпатський об'єктив*. 2019. № 29 (311) від 25 липня. С. 4.